

„Hagyjunk magunk után valamit”

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289—1556). Kivonatokban közléseszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I(1289—1484) — II(1485—1556). kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 1077+1082 l. + 32 képmelléklet. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 11. Forráskiadványok. Sorozat-főszerkesztő Varga János. 17.)

Az erdélyi magyarság történetének fontos, sorsdöntő korszaka volt a meglepedését követő félezer esztendő. A magyarság meglepedése, a fennmaradását és gyarapodását biztosító gazdasági, társadalmi építkezés, a közösség életét keretbe foglaló és szabályozó közigazgatási, politikai, egyházi és művelődési intézményrendszer Európához idomuló és abba beleilleszkedő kialakítása egyaránt a középkorhoz kapcsolódik, mint ahogyan a kései középkor eseményei zúdították a magyarságra az életerejét gyöngítő, fejlődését visszavetítő sok-sok nyomorúságot is. Oly tények ezek, melyek minden — az erdélyi történelemben és azon belül az erdélyi magyarság múltjában valamelyest jártas — érdeklődő számára kézzelfoghatóak. Ennek ellenére Erdély történelmének hosszú évtizedeken át talán a legelhanyagoltabb területe volt a Mohácsot (1526) és az önálló erdélyi fejedelemség születését (1541) megelőző évezred. Vonatkozik ez az erdélyi román és szász történetírásra egyaránt (e tekintetben azonban a következtetések levonása és a következmények felmérése a román és a szász történetírás feladata), de mulasztás terheli a magyar tudományosságot is. A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1989-ben megjelent háromkötetes *Erdély történetének* olvastán tapasztalhatjuk, hogy az erdélyi magyarság történetére vonatkozó kutatások éppen a főntebb emlegetett középkor vonatkozásában mutatják fel a legsoványabb eredményt. Jóllehet a középkori történetre vonatkozó fejezetek számos új szemponttal, elképzeléssel gazdagítják ismereteinket, azt tapasztalhatjuk, hogy az a

forrásbázis, melyre a mű szerzői támaszkodtak, támaszkodhattak, alig haladja meg azt, melyet fél évszázaddal-évezreddel korábban megjelent művek is hasznosítottak. Márpedig ez a forrásanyag csak kisebb része annak, melyet elméletileg fölhasználhatna Erdély középkori históriájának a kutatója. Nem szeretném, ha félreértene valaki: az elmondottakkal semmiképpen sem kívánom lebecsülni vagy kisebbiteni azon érdemes történetíróink erőfeszítését, akik alapvető tanulmányokkal járultak hozzá a középkori erdélyi társadalom, az itt élő népek múltjának megismeréséhez (Györffy György, Makkai László, Mályusz Elemér, Szentgyörgyi Mária és mások Magyarországon, illetve Jakó Zsigmond és munkatársai idehaza), de eredményeik ellenére megállapíthatjuk, hogy az erdélyi medievisztikai kutatások csak igen lassú ütemben haladtak előre. Minek okai többé-kevésbé ismertek: intézmények hiánya, az utánpótlás-képzés elé tornyosuló akadályok, a szakemberhiány, a szakmabeliek fiatalabb nemzedékének mind hiányosabb felkészültsége, a korszerű kutatást elősegítő technika teljes hiánya és nem utolsósorban a hivatalos tudománypolitika ellenséges, minden kezdeményezést csírájában elfojtani kész magatartása. Mindez magyarázza, de nem pótolhatja, helyettesítheti a közösségünk által joggal elvárt s az erdélyi magyarság múltját megillető kutatásokat.

Az erdélyi középkor kutatását megnehezíti, hogy a középkori írásosság nyelve, akárcsak a nyugati kereszténységhez tartozó más területeken, minálunk is a latin volt. Deáktalan korunkban viszont még a tör-

ténészek körében is ritka ma már a latin nyelvet jól ismerő, a középkori latinságban eligazodni képes kutató. Következésképpen a legtöbb történész már nem tudja a középkor írott forrásait eredetiben tanulmányozni, megszólaltatni. Másod-harmadkézből vett adatok, mások által elvégzett oklevélkritika, szövegértelmezés helyettesíti számukra a kutatásnak, a felfedezésnek az örömét, az eredeti források olvasatának élményszerűségét, életes ízt, az összefüggések érzékelését. És mindezen túl, ha történéseink mindegyike birtokolni a kutatásokhoz nélkülözhetetlen nyelvi, írástörténeti, oklevéltani ismereteket, az esetben is számolni kellene azzal, hogy az erdélyi középkorra vonatkozó okleveles anyag tetemes részét őrzi határainkon túli gyűjtemények, és minden bizonnyal még hosszú időn át fog ezen gyűjtemények használata sok kutatónk számára komoly anyagi vagy más természetű nehézségekbe ütközni.

Az erdélyi magyar történetírás általános helyzetének, személyi adottságainak ismeretében szorgalmazza Jakó Zsigmond már évtizedek óta a forrásfeltárás és forráskiadás megszervezését, az erdélyi történettudomány állandó feladataként való felvállalását. Mindhiába. Maga végezte el tehát azt a munkát, melyet a világ más tájain csak kutatóintézet, szakemberek népes csapata vállalt volna magára.

Az erdélyi középkort illető, 1541 előtt kiadott oklevelek száma — Jakó Zsigmond becslése szerint — megközelíti a 30—35 000 darabot, és közel 2/3-át külföldi levéltárak őrzi. Így jelenleg Budapesten, a Magyar Országos Levéltár Középkori Gyűjteményében találhatóak az erdélyi középkori írásbeliség egyik legfontosabb intézményének, az egykori kolozsmonostori benedekrendi konvent hiteleshelyi kancelláriájának jegyzőkönyvei is. A középkori Magyarországon, így Erdélyben is, a magánjogi írásbeliség sajátos intézményei voltak a székes- és társaskáptalanok falai között működő hiteleshelyek. Azt a feladatot látták el mifelénk, mely a fejlettebb nyugat- és dél-európai írásbeliség tájain a közjegyzők hatáskörébe tartozott. A hiteleshelyi kancelláriák munkájának két ágazata volt: írásba foglalta és hitelesítette a hiteleshelyen megjelent ügyfelek jogügyleteket rögzítő bevallásait, illetve kiküldöttei hiteles személyként részt vettek valamely közhatalóság (király, országbíró, erdélyi vajda stb.) utasítására vitás, peres ügyek kivizsgálásában, eljárások foganatosításában, és az eljárás eredményéről írásban számoltak be megbízójuknak vagy adtak ki közhitelű oklevelet az érdekelt felek részére.

A hiteleshelyi kancelláriából kibocsátott jogi szövegek jobb megőrzését és hitelességét volt hivatva biztosítani az oklevelek tartalmi kivonatát (esetenként teljes szövegét is) magába foglaló jegyzőkönyv (protocollum, registrum). Kolozsmonostoron a 14. század nyolcvanas éveitől követhető nyomon a jegyzőkönyv-vezetés gyakorlata, és 1437-től maradt fenn a jegyzőkönyvek fasciculusokba fűzött vagy külön lapokon megmaradt többé-kevésbé teljes sorozata (kivételt képezvén az 1462—1465, 1491, 1511—1515, 1541 és 1547—1548. évi teljesen és az 1489, 1490, 1542 és 1546. évi részben vagy nagyobb részben megsemmisült jegyzőkönyvek). Az említett

jegyzőkönyvek jelenlegi állapotukban az 1556 előtti korból közel 4000 kézírásos lapon 5444 oklevél teljes, kivonatolt vagy emlékeztető feljegyzés formájában rögzített szövegét tartalmazzák. Az idők folyamán mostoha körülmények között tárolt és a rongálódásnak kitett kézíratos kötetek sokszor rendetlen, hányaveti, javításokkal, utólagos betoldásokkal, törlésekkel tűzdelt szövegének szemet rontó, fásasztó olvasása, a hiányos szövegrészek kiegészítése, feloldása, értelmezése olyan kín-keserves munkát jelentett, ami sok történészt riasztott el — a jegyzőkönyvekben rejtőzködő anyag megsejtett gazdagsága ellenére — azok rendszeres, kimerítő feldolgozásától. (Bizonyára nem egyedülállóan és nem csak a régiségre jellemzően vélekedett a protokollumok valamelyik ismeretlen rendezője 1755-ben, mikor az egyik lap szélére feljegyezte: „Meggzabadtam már a testi haláltól: E protocollumnak az olvasásától. Bárha többször elolvasom, az ördög záp tojjással törje bé a fejem.”) Könnyen számba is vehető azon magyar történészek névsora, akik hasznosítani próbálták ezt a fontos forrásanyagot (tudomásunk szerint közéjük tartozik Csánki Dezső, Barabás Samu, Beke Antal, Varju Elemér, Iványi Béla, Entz Géza, Györffy György és bizonyára mások is, de nem számosan). Bizton elmondhatjuk tehát, hogy az a historikus, aki a kolozsmonostori jegyzőkönyvekben megőrzött oklevelek feldolgozására vállalkozik, annak nemcsak a medievisztika avatott, alapos szakmai tudással felvértezett kutatójának, hanem az oklevelekben érintett kérdések — tehát Erdély középkori történetének — fáradságot nem ismerő, ügyszerető (a megszáltsággal ügyszerető) művelőjének is kell lennie.

A két kötetbe foglalt 5444 darab oklevélkivonat közlése az erdélyi középkort illető forráskiadások sorában — mennyiségét tekintve — az egyik legnagyobb vállalkozás. Állításunkat igazolandó hadd említsem meg, hogy a szász történészek — éppen száz esztendővel ezelőtt elkezdett — vállalkozása, az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* ez ideig megjelent hét kötete összesen 4687 oklevelet és oklevélregesztát tartalmaz. A Román Tudományos Akadémia 1951-ben útjára bocsátott sorozata (*Documente privind istoria României*, illetve a *Documenta Romaniae Historica*) erdélyi köteteiben az 1075—1360 közötti időből 3101 oklevél szövege jelent meg román fordításban és kisebb részben latin eredetiben. A *Széky Oklevéltár* régi sorozatának nyolc megjelent kötetében összesen 688 darab 1541 előtti oklevelet találunk, míg a két legjelentősebb családtörténeti forráskiadványunk (*A római szent birodalmi gróf Teleki család oklevéltárának* és az *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez* című kiadvány két-két kötete) 1526 előtről 118 oklevelet vagy oklevélkivonatot tartalmaz. Igaz, hogy csak a legnagyobb forráskiadványokat említettem, és elhagytam a várostörténeti oklevéltárak és más regesztagyűjtemények felsorolását, de úgy vélem, hogy a kiragadott példák is jelzik, mit jelent — csupán a mennyiségét illetően — Jakó Zsigmond új forráskiadványa. Jelentőségét megértendő azt is el kell mondanunk, hogy az 5444 oklevél közül ez idáig

200-nak jelent meg teljes szövege és csak 51-nek a kivonata. A kolozsmonostori jegyzőkönyvek kiadása által tehát több mint ötezer új, eddig ismeretlen, illetve csak kevesek által használt és hasznosított oklevél adataival gyarapította az erdélyi történetírás mindenki számára hozzáférhető középkori tárházát. De érdemes azon is eltűnődni, hogy miként oszlik el időben ez a hatalmas mennyiségű oklevél: a 13. századból két, az 1334—1394 közötti évekből 16, 1413—1435-ből 67, 1437—1457-ből 1192, Mátyás király országlásának éveiből (1458—1490) 1439, a Jagellók korából (1491—1526) 1451 és végül az 1527—1556 közötti évekből 1272 oklevél származik. Ismeretes, hogy az Árpád-házi királyok oklevelei kritikái jegyzékének több köteté már napvilágot látott, folyik az Anjou-kori oklevéltár új, bővített kiadása, hihető, hogy végül sikerül bevégezni Mályusz Elemér nagy vállalkozását, a Zsigmond-kori oklevelek corpusát. A Mátyás-kori és a Jagellók korára vonatkozó oklevelek kiadása viszont még várat magára, csak kis töredékük került kiadásra. Jakó most megjelent forráskiadványa tehát nemcsak erdélyi szempontból jelentős, hanem a középkori magyar királyság utolsó évszázadának megismeréséhez is nélkülözhetetlen forrásmű.

*

Az I. kötet bevezető tanulmányában olvashatjuk a kolozsmonostori bencés konvent fejlődéstörténetét megalapításától 1556-ig, a szekularizációig. A szerző úgy vélekedik, hogy az apátság alapítása I. Szent László (1077—1095) nevéhez kapcsolódik. A bencések ezen rendháza rövid idő alatt egyike lett a középkori Erdély legjelentősebb egyházi intézményeinek, amely a benne folyó hiteleshelyi munka révén mindvégig szoros kapcsolatban állott a világi társadalommal, részint mint annak a kiszolgálója, részint pedig azon hiteleshelyi nótáriusok révén, akik — lett légyenek szerzetesek vagy világi írástudók — a világi társadalom szolgálatában a laicizálódás szellemét árasztották. Az egyházi és világi társadalom találkozási-érintkezési pontja volt a konvent és a közintézményi feladatokat ellátó hiteleshelyi kancellária, közvetkezésképpen az intézmény története művelődéstörténeti feladatvállalása révén messze túlmutatott az egyháztörténet keretein.

A névtelenségbe burkolózó szerzetesek közösségének életére a név szerint is szereplő apát urak egyénisége, tevékenysége nyomta rá bélyegét. Az intézmény történetének vezérfonalát tehát a 41 név szerint ismert apát vagy világi gubernátor és kommandátor életútjának, tevékenységének feltárásával, megismerésével ragadja meg a szerző. Közülük csupán 20 volt bencés szerzetes, ami magyarázza azt is, hogy „az apáti méltóság és a vele járó jelentős vagyon sorsa teljesen elkülönült a szerzetesi közösségtől, és a XIV. századtól fogva nagyon is világi célok szerint alakult”. Tanulságosnak bizonyult a konvent szerzetes: közösségének és kancelláriai jegyzők szociológiai vizsgálata is. Jóllehet a konvent szerzetesei — számuk általában nem haladta meg a 12-t és nem volt kevesebb 7—8-nál — nagyobb részt a

névtelenségbe vesznek, a közösség élén álló perjel, ör- és kántorszerzetesek, a felszentelt presbíterek és a kancelláriai jegyzők személyének ismeretében elmondható, hogy a szerzetesek többnyire a társadalom alsóbb rétegeiből származtak (mezővárosi polgárság, szabadparasztság) és csak ritkábban a nemesség vagy a nemesség vagyonosabbjainak sorából. Műveltségüket a rend mindenkori műveltségbeli állapota határozta meg: a 11—12. században a bencések rendje az egyházi műveltség terjesztésének az élvonalában állott, de a 13. századtól kezdve fokozatosan lemaradt a tanulás, a tudomány ügye iránt nagyobb érdeklődést és fogékonyságot tanúsító koldulórendek mögött. Ennek ellenére a monostor kancelláriája révén mindvégig befolyásolta Erdély világi társadalmát. A kancellária 33 ismert munkása, kik közül 25 volt világi és nyolc az egyházi rendhez tartozó, a középkori erdélyi értelmiség élvonalbeli képviselője volt. Ők pedig — a három egyetemet végzett nótárius kivételével — a hazai iskolákban szereztek meg és az itthoni intézmények, különböző kancelláriák keretében tökéletesítették ismereteiket. S miközben magának a konventnek, a szerzetesi közösségnek a művelődési szerepe hanyatlott, a szerzetesekkel együtt élő, de a világiak szolgálatában álló kancelláriai alkalmazottak segítették elő a laicizálódásnak az 1556-os szekularizációval záruló folyamatát.

A bevezető tanulmány második részéből megismerhetjük a hiteleshelyi kancelláriák regisztrumvezetésének általános és a Kolozsmonostoron honos sajátos gyakorlatát, a regisztrumok típusait, utóéletét, valamint a fennmaradt kéziratok kódikológiai jellemzőit.

Be kell vallanom, hogy zavarban vagyok, midőn el kell döntenem, hogy az oklevélkivonatokban fellelhető gazdag információs anyagból mi legyen az, amire szükséges az érdeklődő olvasók figyelmét felhívni. Hiszen arról, ami e két vaskos kötetben benne foglaltatik — kis túlzással talán, de mégis nyugton — elmondható, hogy az *maga a középkori Erdély története*. Az első regesztá IV. László király (1272—1290) 1289. szeptember 18-án kelt adománylevelét kivonolja, mellyel az uralkodó az Aranyoson lakó székelyeknek adományozta a tordai várnak az Aranyos és a Maros közötti földjét jutalmul a lázadó kunok ellen a *Howd* melletti csatában nyújtott segítségükért, több mint ezer személynek a Torockó vára alatt a tatárok fogságából való kiszabadításáért, továbbá a szorult helyzetében ötlőük kapott 80 lóért. Az utolsó oklevélkivonat egy 1556. június 30-án kelt adásvételi ügyre vonatkozik, amelynek során egy kolozsi özvegyasszony egy halastavát adta el a Kolozsváron lakó, de neve után ítélve a török elől menekült tanult kisnemesnek, bizonyos Jenyew-i Dénes deáknak. Akár szimbólumértékűnek is tekinthető ez a két, kötetnyitó és kötetzáró oklevél, ami a közel három évszázadnyi idő alatt Erdélyben végbement változásokat illeti. A 13. század végén még folyik a gyepek mentén, az ország keleti részeiben a küzdelem az utolsó vándornépekkel, még nem zárult le az erdélyi népek letelepedésének folyamata, még vannak elado-

mányozható birtokok a király tulajdonában. A 16. század derekán pedig a törökök elől menekülő új néphullám célpontja ismét Erdély. S ezen két időpont között éhe meg az erdélyi társadalom történetének ama sorsdöntő korát, melyre előzőleg már utaltunk.

A középkori ember életének, megélhetésének záloga, emberi szabadságának feltétele, de a rang, a tekintély alapja is a föld, a birtokolt földterület volt. A hiteleshelyen tett bevallások és a konventi kiküldöttek által felvett vallomások, ténymegállapítások is nagyobb részt birtokügyekre (adásvétel, zálogosítás, tiltás, határjárás stb.) vonatkoztak, de a kiállított oklevelek a pusztá gazdagság-, jog- és birtoklás-történeti tényeken kívül számos értékes adatot rögzítettek a rég élt erdélyi népek életét illetően: szólnak a foglalkozásokról, munkaeszközeikről, a termelési eljárásokról, az élet minőségére utaló lakáskultúráról, öltözködési szokásokról s ritkábban a szellemi tevékenységre utaló könyvkultúráról, iskolaügyről is. Az okleveleket olvasva megelevenedik előttünk a középkori erdélyi táj lakóival, növény- és állatvilágával egyetemben. De mindenekelőtt kérdéseket vetnek fel, és a válaszadás keresésére sarkallnak. Mi magyarázza a birtokeladások, a zálogosítások megsokasodását a 15. század második felében? Hogyan tükröződik mindez a nemesi társadalom életében és miként befolyásolta a politikai struktúrát? Jó lenne többet tudni arról is, hogy milyen gazdasági-társadalmi mozgások eredményezték a munkáskéz egyre nyomasztóbb hiányát ugyancsak a 15. század derekától kezdődően. Annál is inkább, mert olyan demográfiai tényekre figyelmeztet ez a jelenség, amelyek a középkori Erdélyben élő magyar etnikum sorsának, társadalmi súlyának alakulását is befolyásolhatták. Hasonlóképpen jó volna bővebben ismerni a „regnum Transilvanum” fogalmának megjelenését, tartalmi jelentését, politikai jelentőségét és a fogalom használatának, elterjedésének hátterét Mátyás uralkodásának éveiben. Megannyi kérdés, mely megoldásra vár, és a válaszadáshoz nyújt felbecsülhetetlen segítséget ez a forráskiadvány.

Végezetül bizonyára vannak és lesznek historikusok, akik nem értenek egyet a középkori okleveles anyag kivonatos kiadásával. Mi tagadás, valóban régi álma az erdélyi történetíróknak (Aranka Györgyék óta) egy, az Erdély történetére vonatkozó okleveles anyagot teljes szövegével közlő nagy „corpus”, amelynek akár csak a tervezése is — a már említett személyi feltételek és anyagi erőforrások hiányában — valószínűleg még hosszú ideig az álmok világában marad. De érdemes talán e tekintetben mégis fölidézni azt, hogy egy évszázaddal korábban a neves egyháztörténet-író Révész Imre — a történetkutatás számára összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között — miként vélekedett az erdélyi

egyháztörténeti források közzétételéről. Miután le-
szögezte, hogy a teljes okleveles anyag megjelen-
tetése pusztán anyagi okokból is lehetetlen, regeszták
kiadását javasolta, hangsúlyozva, hogy „nem pusztán
okmányindexek, száraz kivonatok, hanem lehetőleg
kimerítő, számokra, időre, helyre, tényekre
kiterjeszkedő természetes rajzokat ért ez alatt,
amelyek már magokban olvasmányul, a történetírásra
nézve pedig biztos alapul szolgálhatnak”. Ezt a
Révész által egykor már megálmodott forráskiadási
módozatot fejlesztette tovább és valósította meg A
kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek közétevé-
je és bizonyította, hogy jelen körülményeink között
az ilyen forráskiadvány is szolgálhatja, vagy
éppenséggel a teljes oklevélszöveget eredeti formá-
jában reprodukáló kiadványoknál jobban is szolgál-
hatja az erdélyi történetírás ügyét. A szerző össze-
állította regeszták ugyanis magukba foglalják az
oklevél kibocsátásának helye, időpontja, körülményei
mellett a benne előforduló valamennyi személy- és
helynevet, valamint minden lényeges történeti infor-
mációt (jogi eljárások, történelmi eseményekre való
utalások, pénz- és ártörténeti adatok, technika-
történeti, művészet- és művelődéstörténeti adatok
stb.), melyeknek gyors és hatékony használatát
megkönnyíti a kitűnő név- és tárgymutató. Olyan
forráskiadványról van szó, amely — véleményünk
szerint — áttörést jelenthetne az erdélyi medie-
visztikai kutatások területén. Jakó Zsigmond óriási
erőfeszítésére, a hiányosan felkészített fiatalabb
történész-nemzedékek munkáját segítő önzetlen
feladatvállalására az igazán méltó válasz, a vissza-
jelzés talán éppen az erdélyi magyar középkorkutatás
megújulása lehetne, kellene hogy legyen.

A kolozsmonostori konvent 17. században élt
levélkeresője, Enyedi Pálfi István az egyik regisztrum
üres lapjára öntudatos értelmiségi emberre valló
intelmet jegyzett fel: „Relinquamus aliquid, quod nos
vixisse testemur” (Hagyjunk magunk után valamit,
amivel bizonyíthatjuk, hogy mi is éltünk). Ha
figyelmen kívül hagynánk — amit nem tehetünk —
Jakó Zsigmond írás- és könyvtörténeti, a középkori
erdélyi társadalom életére, intézményeire, művelődési
viszonyaira, a magyarság erdélyi településtörténetére
vonatkozó tanulmányainak sokaságát, ha nem tekin-
tenénk nevelő és tudományszervező munkásságát,
értelmiségi nemzedékek számára mércét jelentő
emberi-tudósi habitusát, és csak a most ismertett
munkájára néznénk, úgy is bizonyosan állíthatjuk,
hogy *Ő maga* megtette azt, amire 17. századi
értelmiségi elődje figyelmeztette a kolozsmonostori
jegyzőkönyvek utána jövő olvasóit.

Tonk Sándor